

Kuidas minu vanaisa Johannes (1909-1983) leidis oma vennapoja Henu (1928-1945) haua ... aastal anno domini 2011

Vaatamata minu tänase ettekande pealkirjale ei lähe me esoteerika radadele, ega püüa saada sotti vaimudemaailmast. Ses osas pean paraku pettumuse valmistama, kuigi mõni lugu oleks ehk sellestki vallast sobival momendil mitte liiga tõsistele inimestele pajatada.

Aga nüüd siis algusesse!

1980. aasta suvevaheaja algul, kui kõik see ENSV valmistus olümpiaregatiks, olin mina tavapäraselt maal vanavanemate juures ja teenisin taskuraha sovhoosipõldudelt kive korjates. Ühel sellisel pärastlõunal pakkus vanaisa mulle lugeda kuulutust rajoonilehest „Koit“. Lühike tekstijupp kutsus õpilasi arheoloogilistele kaevamistele Mikitamäel. See oli midagi tõeliselt huvitavat! Ainult üks väike probleem seal oli – nimelt pidid poisid olema 15 aastased, tüdrukud veel aasta vanemad, aga mina sain 15 alles sügisel. Tammusin Põlva Rajooni Täitevkomitee kultuurimälestiste metoodiku kabinetini ukse taga pika tunni, enne kui julgesin uksele koputada ja oma esimese suure vaimudele esitada, et olen juba 15 aastat vana. Õnneks ei olnud sellest vaimudest kaevamiste juhatajal, arheoloog Mare Aunal sooja ega külma. Nii algas minu elu Eesti arheoloogide keskel, mis viis mind peale keskkooli Ajaloo Instituuti Tallinnas ja peale vahepealseid „rännakuid Sarmaatia lagendikel“ 1989. aastal Eesti Ajaloomuuseumisse muuseumikonservaatori õpilaseks. Kunagi siis, ehk isegi veel enne Gorbatšovi ja Nliidu kukkumist, puutusin esmakordselt ise kokku looga kommunistide mõrvaohvrite matmispaigast. Kord kutsus sõber Miku, kellega olime 1984. a. koos olnud arheoloogilistel kaevamistel Mati Mandeli juures, mind kaasa Harju Kosele, et minna koos sealse inimesega vaatama Ardu juures olevat massihauda. Miku arvas nimelt, et minust võiks abi olla, kuna ma olin selle aja peale ka mõne luukere väljakaevamisel osalenud, tema ainult kivikalmel põletusmatuste luukilde sõelale kogunud. Sõitsime siis liinibussiga Kosele, otsisime üles õige maja, aga asja initsiaator oli ise jõudnud mingitele uutele väljakutsetele vastu tormata. Seega konutasime kolm tundi Kose alevikku pidi edasi-tagasi kõmpides. Lõpuks saime siiski kohaliku aktivisti Ladasse istuda ja sõit läks paari kilomeetri kaugusele Ardust. Paraku tuli juba osaliselt väljakaevatud luude-kontide ja künka otsas seisva loomalauda peale vaadates tunnistada sündmuspaik parimal juhul sotsialistliku põllumajanduse ohvrite matmispaigaks ja minu esimene sellelaadne kogemus lõppes piinlikuvõitu laialiminecuga. Selliseid, tagantjärele koomilisevõitu juhtumeid on olnud läbi nende kahe aastakümne veelgi, õnneks siiski mitte liiga palju.

Ma ei oska öelda millal ma kuulsin esimest korda minu vanaonu pojast Henn Pihlapuust (sünd. Raud) ja tema hukkumisest venelaste käe läbi kõigest seitsmeteistaastase poisina Lükkä punkrilahingus 28.12.1945. Kindlasti ei sündinud see vene võimu ajal, sest tollal sellistest asjadest lastele ega lobisemishimulistele piimahabemetele lihtsalt ei räägitud. Vanaonu Reinugi olin ju näinud ainult mõned korrad, kui ta oma teise naise Lonniga oma vennal - minu vanaisal - Rasinal külas käis. Reinu (enne eestistamist oli ta Richard) ja Laura abielu ei kestnud pikalt, abielu lahutamise käigus olid vist toimunud ka tulised vaidlused poja kasvatusõiguse pärast, sest minu ema mäletab etteheiteid teemal, et oleks saanud Rein poja omale, oleks see veel elus. Milleks ja kuhu see „oleks“ ka ei passi! Emagi ei mäleta endale poja kohta muud räägitud olevat, kui et „lapsed käisid metsameestega läbi ja said surma“. Kindel on see, et kunagi peale 1994-at aastat, kui olin saanud Muinsuskaitseameti Võrumaa inspektoriks, olin ma looga niipalju kursis, et tahtsin seda kohta, kuhu Henu põrm maetud oli, üles leida. Ainus inimene, kellelt oli lootust mingit informatsiooni saada, oli Lonni, kes elas väga pika elu ja oli tollal selge mõistusega soliidne vanaproua. Lonni mäletas ka ise Henu, sest oli ta ju minu vanavanaisa talus teenijaks olnud. Sellest käigust vanaonu lese juurde Mustamäele on meeles, et sain nüüdseks lootusetult kadunud taskumärkmikusse kirjutada Henu sünni ja surmadaatumid, aga peamine sõnum oli selline, et seal on mitmeid langenuid ära viidud, segadus oli laipadega ja täpset kohta ei oska ta öelda. Onutütar, kellega koos me tollal Lonni külastasime, ei mäleta sellest käigust tänaseks midagi! Sellega lõppes tookordne üritus.

Aastad läksid ja ma ei saa öelda, et oleksin suurt enam mõelnud sellele loole. Kuigi teadmisi kogunes raamatuid ja artikleid lugedes sellest ajajärgust juurde, praktilisi kogemusi militaararheoloogiaga tegeledes samuti.

Ja siis! 2008. aastal ilmus sõjandushuviliste suhtlusportaali militaar.net teade, et on leitud Lükkä punker! Minu esimene reaktsioon oli umbes selline, et kes seal hakkab midagi omapäi näppima, sel tuleb tegemist teha minuga! Minu mure polnud alusetu, sest asjatundmatute seiklusejahtijate ja hullemal juhul lihtlabaste rüüstajate poolt hävitatakse erinevaid sündmuspaiku pidevalt ka praegu. Hea ja halva „juur“ on metallidetektor. Õnneks osutusid seekordsed otsijad haritud inimesteks ja õige pea sain ühendust Mart Roosiga, kes oli seda lahingupaika mõningaste vaheaegadega 20 aastat otsinud. Esimest korda jõudsin Lükkä metsa 2009. a. kevadel, meiega oli kaasas ka Kalju Aarop, kes ise neis sündmustes oli „äärt pidi“ osalenud ja Eesti riigi taaskehtestamise järel teinud oma kirjatöödega palju selleks, et need mehed ja naised ei kaoks unustusse. Kevadine metsaalune polnud veel kaetud sõnajalgade padrikuga, aga näha oli vähe. Oli ju soisesse metsa ehitatud maapealne hoone

lahingus täielikult hävinud. Sõnatuks võttis aga hetk, kui tõstsite samblast välja tules põlenud kirjutusmasina, mis oli siin lebanud viimased, natuke rohkem kui 63 aastat! Kõigest leitud sai Nursi endisesse koolimajja tehtud väike väljapanek, millest ehk saab kunagi midagi püsivamat luua, mälestuskivi langenutele on igale teekäijale meeldetuletuseks juba olemas.

Aasta 2010 oli planeeritud punkrikoha kaevamisteks muude tööde kõrvalt. Kevadine luure kohapeal sundis kaevamised lükkama edasi kuivemale ajale – kui selline oleks pidanud tekkima. Suvi oli väheste sademetega, aga enne kokkulepitud algust sadas paaril päeval. Tulemuseks oli, et kui kevadel vesi ainult lirtsus kummiku all, siis meeskonnaga kohale saabudes oli vesi maapinna madalamates kohtades lainetamas. Pikalt ette planeeritud tööd ära jätta ei olnud vähimatki tahtmist, sest uuesti tulek oleks jäänud järgmisesse aastasse, samas sooviti hakata ehitama punkri koopiat. Soov oli täpsustada punkri asetust ja piirjooni maastikul, samuti selgitada välja, kas punkri juurde on kedagi maetud. Punkri täpset asendit tuvastada ei õnnestunud, küll lokaliseerisime arvatava uksekoha umbes meetrise täpsusega. Kõige muu leiutamaterjali kõrval oli kõige huvitavamaks leiuks purunenud raadiosaatja osad. Leidsime ka üksikuid inimluude kilde, siiski ei leidnud me ühtegi maetud langenu. Jäi võimalus, et metsa jäänuid ei maetudki ja nende maised jäänused on metsloomade poolt laiali tassitud.

Järgmine, 2011. aasta kujunes sõjajärgse vastupanuvõitluse väliuurimise osas aga erakordseks – vähemalt minule. Kaks aastat varem, Nursi teeristis langenutele mälestuskivi avamise järel, näitas Kalju Aarop mulle Nursi ja Võru vahele jäävas Reedopalos männimetsa all kohta, kuhu olevat nõukogude okupatsioonivõimude poolt salaja maetud tapetud metsavendi. Kaljule oli seda kohta sama päeva hommikul näidanud endine Võru teedevalitsuse teemeister Arvo Leinus, kes eelmise sajandi 70-tel uut Võru-Valga maanteed ehitades kuulis matmispaigast tollaselt metsavahilt. Nüüdseks on ka tema nimi teada – see on Alfred Vahrne.

Näidatud kohas olid mingid arusaamatud kuhelikud ja esmapilgul ei tekitanud selline, justkui segipööratud koht muidu ilusa männimetsa all, minus erilist optimismi. Rohkem kui kümne aasta pikkune töö sõjahaudadega oli kasvatanud piisavalt skeptilist suhtumist sellistesse teadetesse „täpselt“ teada olevate haudade kohta. Jätsin oma esmamulje siiski enda teada ja salvestasin koha koordinaadid oma GPS seadme mällu. Mõneti ebaõnnestunud kaevamised Lükkä punkrikohas 2010-dal ja muud probleemid surusid selle informatsiooni tahaplaanile kuni ülejäämise aastani. 2011. aasta suvel olin ema terviseprobleemide tõttu peale kuut aastat eemalolekut jälle pikemalt Võrus. Pojakohustused ei olnud õnneks ülejõu käivad ja mingil hetkel ei pakkunud ka Tamula järve ääres suvitamine enam täit rahuldust. Siis meenuski taas

Reedopalo ja mis edasi sai, sellest olete loodetavasti kõik juba kuulnud, näinud ja lugenud meie usinate ajakirjanike abiga, ning kuulete täna veel.

Nüüdseks laialt teadaoleva Reedopalo leiu puhul korratakse selle leidmise haruldust (kusjuures nüüd räägivad mitmed inimesed, et see koht oli ju neil ammu teada!), aga minu jaoks oli hoopis järgnev lugu midagi, mis sarnaneb kahekordse lotovõiduga ühe aasta jooksul! Lisaks puudus selle leiu kohta igasugune sündmuste kaasaegsetelt pärinev informatsioon – keegi ei teadnud mitte midagi! Sügis oli kätte jõudnud, vahepeal oli peale pikka ja keerulist tegutsemist ka Lükkä punkri koopia palkseinad metsas üles laotud. Korra oli ka mind talgutele appi kutsutud, aga oskasin kuidagi ennast välja vabandada. Kui Roosi Mart juba teist korda palus appi saematerjali metsa tassima, siis ei olnud enam sobilik ära öelda – seda enam, et pakutud nädalalõpp oligi muudest kohustustest vaba.

Juba mällusööbinud külavaheteid ja metsasihte pidi autoga kohale jõudes tuli siis igal mehel poolpruss õlale võtta, et läbida umbes poolekilomeetrine retk läbi mõne aasta vanuse raiesmiku ja viimases otsas ületada kraav üle kitsa purde, et jõuda soisesse metsa, punkri asukohta. Kerge südamega võtsin omale prussitassija ameti, mis siiski pärast neljandat-viiendat matka pani treenimata kere vaikselt, aga nõudlikult puhkust nõudma. Punkri katuse ehitajate tegemisi vahtides meenus kusagile ajusoppi jäänud mälestus eelmise aasta kaevamiste ajast, kui sai punkrikoha lähimat ümbrust uuritud. Tollal jäi silma nii mõnigi koht, millele oleks võinud tähelepanu pöörata, aga nähtust tehtud järelduste osas polnud kindlust, sest maapind oli veest üle ujutatud. Ainult ühe sellise koha julgesin välja pakkuda punkrielanike veevõtukohaks, ülejäänud olid liiga ebamäärased, et neid eristada looduslikest lohkudest. 2011. aasta sügis oli Lükkä Luhasoos üllatavalt veevaene – kui sellises kohas muidugi saab veevaesusest üldse rääkida. Mingil hetkel tekkis soov vaadata üle kohti, kus mul olid mingid kahtlused – tundmused tekkinud. Võtsin kohe suuna punkri juurest läänesuunda ja peatusin mõneteist meetri pärast lohu juures, mille piirjoon moodustas ühes kohas täisnurga. Eelmise suve kõrgvee ajal olin seda kohta ehk silmanud, aga siis polnud võimalik midagi sellist vee alt märgata. Südika prussitassijana ei olnud mul peale telefoni, suitsupaki ja tulemasina kaasas ühtegi vajalikku tööriista. Õnneks oli veest vabanenud turbamuld pehme ja nii sain oma uudishimu rahuldada kummikuninaga maad sonkides. Teatavasti on jalgade abil ka kunstiteoseid loodud, aga arheoloogilistest uurimistest sel moel – eriti veel kummikutega jalgade otsas – pole ma kuulnud. Seega ei pidanud ka mina vastu soovile peale esimese kahtlase kujuga juurejupi nägemist (mis oligi lihtsalt üks juurejupp) maha kükitada ja hakata paljakäsi külmas mudas sonkima. Paarikümne sentimeetri sügavusel jäi sõrmede vahele midagi tugevat, mis välja tõstes osutus inimese purunenud puusaluu tükiks. Natuke veel

pimesi turbas kombates jäi kätte parema reieluu ots, mis oli juba kindlalt paigas. Haua leidmine oli nüüd raudkindel fakt ja tuli hakata koostama plaani väljakaevamiste koheseks läbiviimiseks. Novembri esimene nädal oli selja taga ja kuigi ilmad olid leebed, ei või sellisel aastaajal üheski pikemas prognoosis liiga kindel olla.

Appi tuli vana sõber juba vene sõjaväes oleku ajast, Aare Vaida, kellega koos oleme osalenud nii Tõnismäe haljasala „korrastustöödel“ kui ka Stockholmi Metsakalmistult Jüri Uluotsa põrmu kodumaale toomises. Aarest lootsin peamiselt sellelaadset abi, mis seotud tema foto- ja filmihuviga, sest soovisin minu jaoks sedavõrd olulist sündmust paremini jäädvustada. Aare võttis veel kaks sõpra kaasa ja nii olin koos kolme Keila mehega 12. novembri hommikul valmis unustusse kadunud ja tähistamata hauda avama.

Alustatud sai nädal varem leitud luufragmendi juurest, laiendades kaevandit pealmise pinnasekihi mahakooremisega. Liigniiske turbamuld pole just parim koht ideaalse väljakaevamise tegemiseks, arvestada tuli ka lühikese ajaga, mil päevavalguses tegutseda sai. Abiks olid kummipüksid ja –kindad, ning pikk kogemus selliste kohtade uurimisel. Esmaselt leitud luustik osutus paraku ainult osaliselt säilinuks – tema ülakeha puudus täielikult. See lamas ühe allapoole maetud inimese peal, jalad suunatud tolle pea suunas. Haua põhjas peadega läänesuunas lebanud kahe inimese luustikud olid samuti tugevasti räsitud, eriti pead – need asusid küll luustike suhtes õiges kohas, kuid olid täielikult purustatud ja palju koljutükke puudus. Punkri poolt vaadates vasakule maetule oli peale pandud suurte mustade nõõpidega tume villane palitu, parempoolse langenu juures oli näha puuvillase pesusärgi jäänuseid. Matmise aega ja muid sellega seotud asjaolusid võib vaid oletada. Kindel on see, et matja(d) ei olnud võimuesindajad – madala haua põhi oli vooderdatud kuuseokstega, mis on üks viimse austusavalduse märke. Ühe langenu jala juures olnud vasktraat, mida võidi kasutada roiskuma läinud laiba vedamiseks hauda ja poolikult maetud laip võiksid viidata omaste poolt äraviimata langenule pikka aega pärast lahingut – näiteks kevadel? Hauast leidsime ka mõned põlenud punkrist pärit söestunud tukid. Mis ei viita muidugi millelegi muule, kui et vähemalt üks langenu on lebanud pärast punkri hävingut selle juures ja tema laiba hauda vedamisel on mõned söed hauda sattunud – erilist lisainformatsiooni see teadmine paraku ei anna.

Täna on aasta 2013, aga Henu, Haraldi ja tundmatu metsavenna säilmetega pole ma veel eriti kaugemale jõudnud: DNA spetsialistid põlgavad ära soos lebanud säilmed, osteoloogid on raskustes väga halvasti ja osaliselt säilinud luustike põhjal ütlema, kui vanad on tapetud. Siiski on päris kindel, et tegemist on Harald Keemi, Henn Pihlapuu ja ühe tundmatu langenuga, sest kõik asjaolud viitavad sellele. Nii on veel kolm meest - kes haihtusid

olematusse ja kes leiti jälle üles – ootamas oma viimsesse puhkepaika viimist.

Ja kui see tehtud saab, on põhjust veelkord meenutada vanaisa Johannest ühel ammusel suvel „Koidu“ lehega näpuvahel. Mõne väikse asjaga võime me käima lükata midagi, millest me ise kunagi teadagi ei pruugi saada, ometigi oleme seda teinud. Ja veel – ühtegi maja ei ole ehitatud ühest tellisest, nii ka selles loos on palju inimesi, kes üksteist täiendades ja airates on saanud kergitada katet neilt peidetud lugudelt.

Täna tähelepanu eest!

Arnold Unt

27.03.2012

Johannes Raud 1909 – 1983